

Голодомайстер

Франц Кафка

Голодомайстер

За останні десять років інтерес до голодомайстрів значно зменшився. Коли раніше можна було давати пишні моновистави й добре на тому заробляти, то нині це неможлива річ. Настали інші часи. Тоді до голодомайстра збігалось ціле місто, день у день зростала цікавість; кожен прагнув хоч раз на день побачити його; на останні дні голодування продавались абонементи, і їхні власники зранку до вечора сиділи перед невеличкою залізною кліткою; до голодомайстра навідувались навіть уночі, коли, щоб посилити ефект, навколо палали смолоскипи; погідного дня клітку виносили надвір, і тоді біля голодувальника здебільша юрмилися дітлахи, яких приводили подивитись; для дорослих він був кумедною дивовижею, і до нього тислися задля моди, а діти, аж рота роззявивши з подиву й для певності побравшись за руки, вражено придивлялись, як голодувальник, нехтуючи навіть стільцем, геть блідий, зі страхітливо випнутими ребрами, натягнувши чорне трико, сидів на оберемку соломи, часом ґречно нахиляючи голову або з силюваним усміхом відповідаючи на запитання, а інколи навіть простягаючи руку крізь ґрати, щоб можна було помацати, як він схуд, потім знову поринав у свої думки, не переймаючись геть нічим, навіть таким важливим для нього бамканням дзиґарів, що були єдиним обладнанням у його клітці, тільки, майже заплющивши очі, дивився просто себе і час від часу, щоб зволожити губи, посмоктував воду в невеликій скляночці.

Крім щоразу нових глядачів, були й незмінні, обрані публікою наглядачі — хоч як дивно, здебільша різники, — що неодмінно по троє, повинні були день і ніч пильнувати, щоб голодомайстер якимсь потаємним способом не споживав ніякого харчу. Та це була проста формальність, запроваджена для заспокоєння народу, бо ж утаємничені добре знали, що голодомайстер під час голодування ніколи й за жодних обставин, навіть під примусом, і ризику до рота не брав: це забороняв кодекс честі його ремесла. Щоправда, не кожен наглядач міг збагнути це, і часом траплялися нічні чати, що пильнували вкрай недбало, зумисне сідали гуртом у найдальшій кутку й завзято грали в карти, вочевидь сподіваючись надати голодомайстрові можливість перекусити, бо ж, на їхню думку, в нього десь був потаємний припас. Такі наглядачі завдавали голодомайстрові найтяжчих мук: він похмурнів, голод ставав йому незмірно важким; інколи він долав свою кволість і співав, поки змога, під час отаких вартувань, аби показати людям, як несправедливо вони його підозрюють. Та це діяло навпаки: вони тоді дивувалися спритності, з якою він, навіть співаючи, спромагався їсти. Йому були любіші наглядачі, що сідали біля самісіньких ґрат і, не вдовольняючись тьманим нічним освітленням зали, світили на нього електричними ліхтариками, які давав їм імпресарію. Сліпуче світло аж ніяк не заважало голодомайстрові, він міг узагалі не спати, а трошки подрімати можна було завжди, при будь-якому світлі вдень чи вночі, навіть у

переповнений галасливій залі. З такими наглядачами він був ладен не спати цілу ніч, був ладен жартувати, розповідати всілякі приклучки зі свого мандрівного життя, слухати їхніх оповідок, — аби тільки не дати їм заснути, аби знов і знов показати, що в його клітці нема нічого їстівного і що він голодує так, як ніхто з них не здатен. Найщасливіші ж були години, коли наставав ранок і їм приносили його коштом аж надміру ситий сніданок, на який вони накидалися з апетитом здорових людей, що не спали важку, довгу ніч. Щоправда, траплялись і такі, що в цьому сніданку воліли вбачати непристойний підкуп наглядачів, але це вже було занадто, і коли їх питали, чи схотіли б вони чатувати цілу ніч без сніданку задля самого принципу, вони кривились, але однаково повнилися підозрами й надалі

Бо ж, хай там як, усі ті підозри були взагалі невіддільні від голодування. Ніхто не мав змоги геть-чисто всі дні і ночі чатувати біля голодомайстра, отож ніхто, спираючись тільки на власні спостереження, не міг знати, чи голодування справді було неперервне і бездоганне; це міг знати тільки сам голодомайстер, отже, тільки він був водночас і глядачем, цілком вдоволеним своїм голодуванням. Та коли подивитись інакше, він ніколи не був удоволений; може, він не від голоду був аж такий худий, що чимало людей, на свій жаль, мусило триматися чимдалі від вистави, не мігши на нього дивитись, а від невдоволення самим собою. Адже те, як легко голодувати, знав лише він, крім нього, втаємничених не було. Це ж бо найлегше в світі. Він про це не мовчав, але йому не вірили, в ліпшій разі вважаючи за скромнягу, а здебільшого кажучи, що він прагне реклами або ж просто шахрай, якому легко дається голод, оскільки він добре тямить, як його полегшити, та ще й має нахабство признаватись у цьому. Але голодомайстер мусив усе терпіти і за довгі роки звик і до такого, хоча в душі його й точило невдоволення; а все ж він ніколи, після жодного голодування — це були змушені засвідчувати всі — не вийшов із клітки доброхіть. Найдовшим часом голодування імпресарію визначив сорок днів, і ніколи, навіть у світових столицях, маючи цілком слушні підстави, не дозволяв голодувати довше. Як показував досвід, сорок днів дедалі гучнішою рекламою можна було мало-помалу збуджувати цікавість міста, а далі публіка вже втрачала інтерес, захват день у день ставав меншим; звичайно ж, існували невеликі відмінності між окремими містами та країнами, але правилом було те, що найдовший термін становив сорок днів. Отже, на сороковий день двері уквітчаної клітки відчинялися, і збуджена публіка заповнювала амфітеатр, грав військовий оркестр, до клітки заходило двоє лікарів, щоб зробити необхідні виміри тіла, їхні результати потім у мегафон оголошували залові; зрештою, щасливі тим, що вибрали саме їх, заходили дві юні дами, щоб допомогти голодомайстрові вийти з клітки та спуститись на кілька сходинок униз, де на невеличкому столику були подані ретельно дібрані дієтичні страви. І цієї миті голодомайстер завжди опирався. Щоправда, він іще доброхіть простягав сухі, немов кістка, руки підставленим долоням дам, що нахилялися, беручись допомагати йому, але підводитись не хотів. Чого це припиняють голод саме на сороковий день? Він би витримав довше, бозна-як довго; чого це припиняти саме зараз, коли йому голодується так легко, найлегше, ніж будь-

коли? Чому вони хочуть відібрати в нього славу, забороняють голодувати далі, не дають стати найвизначнішим голодомайстром усіх часів, а він, певне, вже й тепер такий, чого йому не дають перевершити себе, сягнути безмежжя: адже він відчуває, що може голодувати без кінця. Чому юрба, що так захоплювалась ним, не має бодай трохи терпцю; коли він може голодувати далі, чому вони не можуть почекати? Таж він утомлений, так добре сиділось на соломі, а тепер треба вставати, випростуватись і йти їсти, — тим часом сама думку про їжу була йому гидка, і лише з огляду на дам він насилу стримувався й не виявляв цього. І він підводив очі до цих нібито приятелів, а насправді таких жорстоких дам і заперечливо хитав надміру важкою для кволої шиї головою. Але далі відбувалося те, що й завжди. Заходив імпресаріо, мовчки — музика не давала говорити — знімав руки над голодомайстром, ніби запрошуючи небеса поглянути на свій витвір, що сидів на соломі, на того жалюгідного мученика, яким, власне, й був голодомайстер, хоча насправді те робилося зовсім для іншого: вдаючи надмірну обережність, немов беручи порцеляну чи кришталь, він хапав його за худющий попереk — не без того, щоб потай струснути ним, від чого кінцівки й голова голодомайстра починали безладно гойдатись у повітрі, і передавав поблідлим на смерть дамам. Далі голодомайстер уже корився: голова падала йому на груди, він немов скручувався якимсь незбагненим чином, тіло порожніло, ноги, ніби прагнучи підтримати одна одну, стискалися в колінах і волочилися по підлозі, наче шукаючи справжньої опори, замість тієї, в яку вони не вірили, а вся, хоча й зовсім мізерна, вага його тіла припадала на одну з дам, і та, безпорадно хапаючи ротом повітря, таким цей почесний обов'язок їй не уявлявся, спершу намагалась якнайдалі вигнути шию, щоб принаймні обличчям не торкатись голодомайстра, а потім, коли їй це не вдавалось, а її щасливіша супутниця, тішачись, що таке судилося не їй, не хапалась допомагати й тремтячи несла перед собою кілька кісточок — голодомайстрову руку, — під удоволений регіт залу вибухала плачем, тож її заступав заздальгідь для цього й передбачений служник. Далі треба було їсти, і імпресаріо, перед тим вивівши голодомайстра з непритомного напівсну, був змушений веселими теревеннями відвертати увагу зали від стану голодувальника; потім на честь публіки проголошувався тост, нібито почутий імпресаріо від голодомайстра; оркестр піддержував його гучним тушем, усі розходились, і ніхто не міг нарікати, що він невдоволений баченим, — невдоволеним був тільки сам голодомайстер.

Отак, час від часу потрохи відпочиваючи, він прожив був чимало літ, нібито тішачись успіхом і славою, а насправді здебільша сумуючи і стаючи дедалі похмурішим через те, що ніхто не розумів його по-справжньому. Як його можна було втішити? Чого йому ще бракувало? І коли часом об'являлися зичливці, які, пройнявшись до нього жалем, прагли йому пояснити, що та журба, мабуть, від голоду; траплялося, надто в останні дні голодування, що у відповідь голодомайстер вибухав люттю і, лякаючи всіх присутніх, мов звір, починав торсати ґрати. Для таких okazій в імпресаріо була наготові кара, до якої він охоче вдавався. Він вибачався перед публікою за голодомайстра, кажучи, що слід зважити на породжену самим голодом і цілком

незбагненну для ситих людей дражливість, і на додачу переповідав голодомайстрові пояснення й заяви, буцімто він може не їсти значно довше, ніж йому дозволяють; хвалив його високі поривання, добру волю, небачене самозречення, про що, власне, й свідчать такі заяви, а потім одразу брався їх спростовувати, показуючи і водночас продаючи фотографії, що зображували майже непритомного від знесилення голодомайстра в ліжку на сороковий день. Таке, хоч і добре вже знане, та від того не менш дошкульне перекручення істини щоразу прибивало бідолаху. Те, що становило наслідок передчасного кінця голодування, виставляють уже причиною! Проти такого нерозуміння, проти світу без тям боротися було несила. Однак він жадібно, щоразу сподіваючись кращого, слухав біля ґрат імпресарію, та коли діставалися фотографії, відпускав пруття і, тяжко зітхаючи, сідав назад на соломі, а заспокоєна публіка знову могла підходити й розглядати його.

Коли свідки таких сцен згадували їх згодом, через кілька років, то часто не розуміли самих себе. Бо тим часом настала вже згадана переміна; все відбулося, мов зненацька; звісно, могли бути якісь глибші причини, але хто ж їх шукатиме; хай там як, та одного дня розбещений увагою публіки голодомайстер помітив, що юрби цікавих, прагнучи нових утіх і розваг, покинули його. Імпресарію ще раз пробігся з ним по всій Європі, щоб пересвідчитись, чи тут або там, бува, не відродився давній інтерес, та все намарне; ніби потай домовившись, люди скрізь відкинулись від такого видовища. Звичайно, все сталося не так уже й раптом, тепер, коли все минулося, пригадали численні майже невидні привістки лиха, яких, сп'янівши від успіхів, не помітили вчасно, та щось діяти було вже запізно. Певне, до голоду коли-небудь знову проклюнеться інтерес, але тих, що живуть тепер, це не втішить. Що ж робити голодомайстрові? Він звик, коли його вітають тисячі, і не зможе виставлятися у балагані на ярмарках, а щоб узятися за якесь інше ремесло, він не тільки застарий, а й передусім надміру фанатично відданий голодуванню. Отож він розпрощався з імпресарію, товаришем стількох незабутніх років, і найнявся до великого цирку; щоб уберегти себе від удару, голодомайстер навіть не зазірав до умов контракту.

У великому цирку з безліччю людей, звірів і пристроїв, що, нікому й нічому не поступаючись, тільки доповнюють одне одного, завжди можна знайти місце для будь-кого, навіть для голодомайстра, якщо він, звісно, ставить скромні вимоги; а до того ж у цім особнім випадку ангажували не самого голодомайстра, а його давнє уславлене ім'я, причому аж ніяк не можна було сказати, ніби, дійшовши зрілих літ, проте не відступивши від свого ремесла, цей заслужений майстер, що вже стояв на вершині своїх можливостей, знайшов собі в цирку тиху безпечну пристань, — навпаки, голодомайстер стверджував — і цьому можна було вірити — що він голодуватиме, як і раніше, і навіть запевнив, що коли йому дадуть над собою волю, — це йому одразу ж пообіцяли, — то він аж тепер по-справжньому подивує світ, та, дізнавшись про термін голодування, що його призначив і миттю забув цей одержимий, знавці лише посміхалися.

Однак насправді голодомайстер не втратив чуття реальності і прийняв як належне,

що клітку, не вважаючи його ремесло за блискучий номер, поставили не серед манежу, а перенесли далі, на, зрештою, цілком доступне глядачам місце біля стаєнь. Великі яскраві написи, оббігаючи клітку, повідомляли, хто ж сидить усередині. Коли в антрактах публіка тиснулася до стаєнь, аби роздивитися звірів, вона майже неминуче проминала голодомайстра й на мить зупинялася; біля нього стояли б, мабуть, і довше, якби у вузькому коридорі задні, не розуміючи причини затримки на шляху до жаданих стаєнь, не починали напирати на передніх, унеможлиблюючи тривале і спокійне споглядання. Ось через це голодомайстер навіть став боятися тих відвідин, хоча раніше, власне, задля них тільки й жив. Попервах він, заледве дочікуючись антракту, зачудовано приглядавсь, як підкочується юрба, аж поки невдовзі — навіть коли найупертіше, майже свідомо себе дурити, гіркий досвід переконає у зворотному — пересвідчився, що здебільшого публіка хоче неодмінно навідати лише стайні. І все-таки мить, коли здалеку насувалася юрба, була найчудовіша. Бо тільки-но вона підступала до клітки, голодомайстра відразу огортали крик і лайка двох щойно утворених партій — тих, що, не виявляючи ніякого розуміння (це йому дошкуляло найдужче), а лише з примхи чи впертості прагли неквапно його роздивитись, і тих, яким насамперед кортіло до стаєнь. Коли стовпище посувалося далі, з'являлися запізнілі і, хоча їм уже ніхто не боронив стояти скільки заманеться, вони квапливою сягнистою ходою, майже не розглядаючись, проминали клітку, щоб устигнути побачити звірів. Украй рідко траплялися щасливі okazji: до нього підходив статечний батько з дітьми і, пальцем показуючи на голодомайстра, докладно пояснював, що тут діється, згадував про давніші роки, коли він був присутній на подібних до цієї, але значно пишніших виставах, а діти, яким вочевидь бракувало шкільної і життєвої підготовки, майже завжди нічого не тямили — що їм до голоду? — проте в блиску їхніх жадібних очей угадувались майбутні ласкавіші часи. Може, казав собі часом голодомайстер, було б трохи краще, якби його клітка не стояла так близько біля стаєнь. Тоді людям було б легше зробити вибір, та й, крім того, йому самому дошкуляли сморід стаєнь, ревіння й тупіт уночі, сире м'ясо, яке несли повз нього хижакам, гармидер і гарчання під час годівлі. Але він не зважувався сказати про це дирекції: адже саме звірам він завдячував такою кількістю відвідувачів, серед яких траплялись і ті, що звертали увагу й на нього, і кат їх зна, куди його запхнуть, коли він нагадає про своє існування, та ще й про те, що він, якщо висловитись точно, є тільки перешкодою на шляху до стаєнь.

Проте незначною і чимдалі меншою перешкодою. Люди звикли до дивини, що їх ще й нині намагаються принадити голодомайстром, і та звичка була йому вироком. Він міг голодувати скільки змога, це й справді робилось, але вже ніщо не могло його врятувати, люди байдуже проминали клітку. Спробуй комусь поясни, що таке вміння голодувати! Хто ніколи голоду не знав, тому й пояснити це не можна. Яскраві написи потьмяніли, тож уже й не читались, і їх пообривали, навіть не здогадавшись поновити. Число проведених днів голодування, яке зазначалося на табличці і спершу щодня ретельно переписувалось, уже давно залишалося тим самим, бо через кілька тижнів обслузі надокучила й ця невеличка робота; і хоча голодомайстер не вживав їжі й далі,

як і мріяв колись давніше, і це вдавалося йому, як і передбачав він тоді, без зусиль, проте ніхто не лічив днів, ніхто, навіть сам голодомайстер, не знав, скільки він уже голодує, і на серці йому стало тяжко. А коли часом біля нього спинявся якийсь нероба і, дивуючись давній цифрі, розводився про шахрайство, то в певному розумінні це й справді було найлютіше ошуканство, яке здатні вигадати байдужість і притаманна людям злостивість: адже не голодомайстер обманював — він працював сумлінно, — а світ, не даючи йому належної винагороди.

Минуло ще чимало днів, і навіть цьому настав кінець. Одного разу адміністратор, побачивши клітку, спитав, чому не використовують цю ще цілком придатну клітку з брудною соломою всередині. Цього ніхто не знав, і тільки табличка з цифрою нагадала про голодомайстра.

Коли дрючками поворушили соломі, то й справді знайшли його там.

— Ти ще й досі голодуєш? — спитав адміністратор. — Коли ти нарешті припиниш?

— Простіть мені всі, — прошепотів голодомайстер, але тільки адміністратор, прихилившись вухом до ґрат, почув його.

— Звичайно, — сказав адміністратор, прикладаючи пальця до скроні, щоб натякнути обслузі на стан голодомайстра, — ми прощаємо тобі.

— Я завжди прагнув, щоб ви чудувалися моєму голодуванню, — показав голодомайстер.

— А ми й чудувалися, — приязно відповів адміністратор.

— Але вам не слід чудуватися.

— Ну, тоді ми й не чудуємось, — погодивсь адміністратор, — але чому цього не слід робити?

— Бо я мусив голодувати, я не міг інакше, — відмовив голодомайстер.

— Отакої! Чому це ти не міг інакше? — запитав адміністратор.

— Бо я, — сказав голодомайстер, трохи підвівши голову і, витягнувши губи, мов для цілунку, говорячи в саме адміністраторове вухо, щоб не пропав жоден звук, — бо я не міг знайти страви, яка мені б смакувала. Повірте, якби я знайшов її, то не робив би з цього дива і їв би не гірше за решту. — Це були його останні слова, але в потьмянілих очах проступало непохитне, хоча, може, вже й не горде переконання, що він голодує і далі.

— А тепер приберіть, — звелів адміністратор, і голодомайстра закопали разом з соломою. А в клітку посадили молоду пантеру. Бачити в тій так довго занедбаній клітці цього дикого звіра було очевидною полегкістю навіть для найгрубіших натур. Звірові нічого не бракувало. Навіть не замислюючись, служники давали пантері поживу, що смакувала їй; здавалося, що їй і неволя не докучає; її шляхетне тіло, насичене всім необхідним так, що мало не репалася шкура, немов несло в собі ту волю, яка світила з її хижих зубів; у її роззявленій пащі з таким жаром проглядала радість життя, що людям було несила на це дивитись. Проте, перемигнувши себе, вони тиснулися біля клітки, не маючи ні найменшого бажання відходити.

(Переклав Петро Тарашук)